
Het Belgische protestantisme en de Groote Oorlog

2014-18

De Eerste Wereldoorlog beroerde het ultraminoritaire Belgische protestantisme zowel door collaboratie met en verzet tegen de bezetter als door politiek engagement voor de Belgische zaak. De wapenstilstand in 1918 riep een nieuw evangelisatorisch elan wakker. Dit overzichtsartikel schetst in enkele lijnen de contouren van deze bewogen periode.

Enkele uren nadat in de ochtend van dinsdag 4 augustus 1914 de eerste legereenheden de Belgische grens overstaken, sprak de Engelse minister van buitenlandse zaken Edward Grey het Engelse Lagerhuis toe, zo wil het verhaal. Hij zag de ernst van de situatie en onderstreepte met de beroemde woorden 'The lamps are going out over all Europe. We shall not see them lit again in our lifetime...' een schending van de Belgische neutraliteit niet te zullen aanvaarden.¹ Wat doofde, waren niet de lampen over Europa. Een tijdperk kwam tot een einde: dat van het vooruitgangsoptimisme. De oorlog was een onvoorstelbare ramp voor de burgerij, die het meest van de moderniteit van de negentiende eeuw profiteerde. Het elan van de 'belle époque', de laat-negentiende eeuwse kroon op het tijdperk van de burgerij, werd eens en voorgoed gebroken. Het continent was op weg naar een zelfdestructie zonder weerga.²

Enkele decennia eerder, in de aanloop naar de Franse-Duitse kwestie (1870) stond internationale ontwapening nog hoog op de politieke agenda. Een vredesoproep van de Internationale mocht echter niet meer baten. Op 19 juli 1870 brak de Frans-Duitse oorlog uit en schudde de Europese naties hardhandig uit de

¹ Jurgen Moltmann, 'Progress and Abyss. Remembering the future of the modern world', in: P. Gifford, *200 years and beyond. Faith, identity and the 'common Era'* (London 2003) 24. Het is niet zeker of hij deze woorden zo uitsprak, hoewel men ze doorgaans als historisch beschouwt. In zijn memoires vermeldt Grey ze in een andere context. Toen John Alfred Spender van de *Westminster Gazette* hem bezocht, stond hij bij valavond voor het raam en zag de lampen aangaan. Zijn vriend herinnerde hem deze woorden. S. Hynes, *A War Imagined, The First World War and English Culture* (London 1990) 3. Viscount Grey of Fallodon, *Twenty-Five Years 1892-1916* (New York 1925) 20. J.A. Spender, *Life, Journalism and Politics II* (New York 1927) 14-15.

² Guy Liagre, 'Le vertige de la pensée Européenne et quelques effets de la Grande Guerre pour le protestantisme Belge', *Teologia* 58 (1), pp. 41-73, 2014.

ontwapeningsdroom wakker.³ De oorlogsmachine kwam tot stilstand in Sedan, vlak bij de Belgische grens. De kleine protestantse gemeenschappen bouwden hierop hun kerken tot ziekenzalen om en volgden van dichtbij het in de volgende jaren aanslepende debat over de crematie, aanvankelijk ingeluid om de oorlogsdoden massaal te verbranden.⁴

De 'Grote Oorlog' (oude Vlaamse spelling!) die later als Wereldoorlog I de geschiedenis inging, luidde 40 jaar later het einde van het harmonieus klinkende 'Europees concert der natiën' in. Deze keer voorzag de Duitse aanvalsstrategie een doortocht door België.⁵ De gruwelijkheid van de oorlogshandelingen werd meteen duidelijk en naar schatting meer dan één miljoen Belgen vluchtten naar het buitenland. De vijandelijkheden eindigden pas op 11 november 1918. Het hierop volgende Verdrag van Versailles kende op 10 januari 1920 in de artikelen 32 tot 34 Eupen, Malmédy en Neutraal Moresnet aan België toe.⁶ Men voegde hierdoor de Duitse protestantse gemeenschappen van Eupen, (voortaan: Nieuw) Moresnet, Malmedy en Sankth Vith bij de Synode van de Bond van Protestants-Evangelische Kerken in België. De Protestantse Kerk in België is sindsdien drietalig. Elk jaar begint de moderator de synodevergadering met het voorlezen van de geloofsverklaring in de drie nationale landstalen: Frans, Nederlands en Duits.⁷

³ Guy Liagre, 'Portret van een bewogen jaar (1870), Gezien door de bril van het Belgisch evangelisch-politiek-godsdienstig weekblad *Le Semeur*', *Bulletin Société Royale Histoire du Protestantisme Belge* 134 (2005) 15-54.

⁴ Guy Liagre, 'Tot stof en as zult gij wederkeren, De crematie als hefboom van antiklerikaal protest en het Belgisch protestantisme (1870-1932)', *Jaarboek Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel* 5 (2000) 172-192. idem, 'Het Nederlandstalig protestantisme in de Vlaams-Brabantse steden Vilvoorde, Mechelen, Leuven en Brussel 1800-1850', *Eigen Schoon en De Brabander Koninklijke Academie voor oudheid – afdeling Brabant* 3 (2003) 305-344.

⁵ Sofie De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog. Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Antwerpen 1997) 43.

⁶ <http://mjp.univ-perp.fr/traites/1919versailles3.htm#1> (geraadpleegd op 13 november 2014)

⁷ Guy Liagre, 'The Confessio Belgica in the United Protestant Church in Belgium', *The Belgic Confession at 450*, *Jaarboek van de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel* 14 (2012) 51-62.

Koloniale gevolgen

Er waren voor het Belgische protestantisme nog andere gevolgen. In de negentiende eeuw annexeerde Duitsland Ruanda-Urundi in Centraal Afrika. Het maakte tot aan de Eerste Wereldoorlog deel uit van de Duitse kolonie. De Evangelische Missionsgesellschaft (na 1920 Bethel Mission genoemd) vestigde er in 1906 de eerste zendingspost, doch de vijandelijkheden brachten in 1914 het werk tot stilstand. Onmiddellijk mobiliseerde de Duitse militaire commandant zijn troepen tegen de 'Force Publique' in Belgisch-Congo.⁸ Zendingenposten aldaar werden verlaten tot na een aanval van Congolese kant in 1916 de Belgen het bewind overnamen. De geallieerden bestendigden deze situatie via artikel 438 van het Verdrag van Versailles.⁹ Tot 1947 werd Rwanda-Urundi mandaatgebied, later trustgebied: de Verenigde Naties verzochten België het gebied klaar te maken voor onafhankelijkheid en die volgde in 1962 onder de namen Rwanda en Burundi.

De Belgische voorzitter van de *Société belge des Missions protestantes au Congo*, de predikant dr. Henri Anet (1875-1952), kreeg van de minister van koloniën Louis Franck (1868-1937) na de oorlog het verzoek er de protestantse zending te reorganiseren.¹⁰ De situatie bleek in 1921 dramatisch: door de Belgische regering geconfisqueerde gebouwen in Kigali; plundering van de zendingspost in Zinga; de zendingspost van Rukira totaal verlaten... De Volkenbond erkende Ruanda-Urundi in 1924 onder Belgisch bestuur. De Belgische protestantse aanwezigheid zou nog tot na de Rwandese genocide in 1994 duren, onder andere via de contacten tussen de Protestantse Theologische Faculteiten in Brussel en Butare.¹¹

⁸ A. Kagame, *Un abrégé de l'ethno-histoire du Rwanda I* (Butare 1972) 171-172.

⁹ B. Lugan, *Histoire du Rwanda. De la préhistoire à nos jours* (Paris 1997) 329.

¹⁰ A. Lestrade, 'Anet (Henry)' *Belgische Overzeese Biografie*, Koninklijke Academie voor overzeese wetenschappen VII fasc. A (1973) 9-14.

¹¹ L. Rwanyindo, *Le protestantisme belge dans la région des grands lacs* (Paris 2009). Rwanyindo, *La transformation de l'Ecole de Théologie de Butare en Faculté de Théologie Protestante. Etude prospective*, Mémoire de licence n° 131 Faculté Universitaire de Théologie Protestante de Bruxelles (1991). Guy Liagre, 'Van wieg tot volwassenheid. 50 jaar Nederlandstalig onderwijs aan de Universitaire Faculteit voor Protestantse Godgeleerdheid te Brussel', *Nederlands Theologisch Tijdschrift* 1 (2003) 10-31.

Koning en ministers

Op 24 mei 1914 verkoos de Belgische bevolking een parlement. De katholieken hadden de meerderheid, maar men wenste de nationale eenheid te symboliseren door de regering gedurende de oorlog met drie leiders van de liberale en socialistische oppositie uit te breiden. Twee waren protestanten, de liberalen Paul Hymans (1865-1941) en Eugène Goblet d'Alviella (1846-1925) en één socialist: Emile Vandervelde (1866-1938).¹² Alle drie waren ze minister van staat én antiklerikale vrijmetselaars. Grondwettelijk hadden ze geen enkele bevoegdheid, maar ze kregen in de katholieke oorlogsregering een taak als minister zonder portefeuille.

's Konings afkeer van het katholicisme was spreekwoordelijk. Het staatshoofd had echter grote belangstelling voor het protestantisme, omringde zich met protestantse raadgevers en las boeken die op de kerkelijke index stonden. Hij had het volste vertrouwen in een literalistische uitleg van de Schrift, onderbouwd met wiskundige redeneringen. De ondertussen Brusselaar geworden Luxemburger Nicolas-Rémi Brück (1818-1870), specialist van het aardse magnetisme, diende hem als gids. Brück verklaarde de evolutie van de mensheid door het magnetisme van de aarde en aan de hand van de chronologie van de Bijbel.

Zijn meest gedreven leerling, Charles Lagrange (1851-1931), werd Alberts persoonlijke raadgever. Sterrenkundige en professor kansberekening en geodesie aan de Koninklijke Militaire school in Brussel, verbleef hij tijdens de oorlog regelmatig bij de koning in de Panne en Le Havre. Hij vergezelde het koninklijk echtpaar ook naar Menton in 1918.¹³ Lagrange, een overtuigd en streng protestant, was tevens een uitmuntend wiskundige. Hij werkte de opvattingen van zijn leermeester – de zogeheten 'wet van Brück' – bij door er de pyramide van Cheops als bijkomend element aan toe te voegen. In zijn grandioze synthese *Lessen over het Woord Gods*,

¹² Guy Liagre, 'Een Vrijmetselaar in de politiek. Eugène Goblet d'Alviella en de 'Groote Oorlog'', *Thoth* 3 (2005) 104-114.

¹³ André Jaumotte, 'Lagrange Charles', *Annuaire Belgisch Rijksarchief* (1992) 7.

voorafgegaan door een brief van Z.M. Albert, Koning der Belgen uit 1911 werden zowel wiskundige regels als de geopenbaarde goddelijke wet toegepast en verifieerbaar gesteld. Volgens deze theorie zouden vijf eeuwen durende 'golven' de opvolging van de leidende volkeren regelen. Het oorlogsgebeuren schreef zich in deze theorie in en Brücks theorie leidde de Vorst naar diens aanvoelen tot de overwinning. Koning Albert stond er op dat ook zijn zonen de wet van Brück werd bijgebracht.¹⁴

Nederlandse invloeden

Kort na het begin van de vijandelijkheden kwamen de eerste vluchtelingen naar Nederland.¹⁵ Een schrijnend tekort aan sanitaire voorzieningen en de moeilijke verhouding tot de plaatselijke bevolking kenmerkte hun aanvankelijke presentie. Het leidde in het neutrale Nederland, dat als het ware tussen hamer en aambeeld zat, tot uiteenlopende reacties. Een comité, ontstaan als privé-initiatief tot steun aan Belgische en andere slachtoffers (later kortweg Amsterdams Comité genoemd) hielp, voor van overheidswege de inrichting van kampen op gang kwam, vluchtelingen verder. Velen keerden na de stabilisering van de vijandelijkheden terug. Anderen bleven. Pas in januari en februari 1919 bracht men op kosten van de Nederlandse overheid de laatste oorlogsgasten met speciale treinen naar België terug.

Van het protestantse leven in de kampen bleven brieven, boeken en artikelen bewaard. Evangelisten van de Vergadering van Gelovigen, de Engelse darbisten die in Nederland al ruim voet aan de grond hadden, deden er hun opwachting. Ze propageerden een beweging zonder hiërarchische structuur, met als kenmerk een eenvoudige lectuur van de Bijbel. Na de oorlog keerden de vluchtelingen naar het vaderland terug en droegen de boodschap verder uit. In Gent gebeurde dat eind 1919 door teruggekeerde soldaten en burgers uit het interneringskamp van

¹⁴ J. Willequet, Koning Albert en de wetenschap', *Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek* (Brussel 1978).

¹⁵ Sofie De Schaepdrijver, *De Grote Oorlog*, 93-98. E. De Roodt, *Oorlogsgasten. Vluchtelingen en krijgsgevangenen in Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Zaltbommel 2000).

Harderwijk.¹⁶ In Antwerpen ontstond een ‘vergadering’ rond enkele Vlaamse, Nederlandse en Zwitserse families en ook in het Waalse landsgedeelte verspreidde men de boodschap.

Protestantse geestelijke verzorging onder de vorm van garnizoenszielzorg was er aan het begin van de negentiende eeuw onder Nederlandse overheersing voor het laatst geweest. De oorlogssituatie vroeg nu om geestelijke verzorging van de militairen in binnen- en buitenland, voor en achter het front. Op 28 augustus 1914 stelde men in Nederland de eerste veldpredikers en aalmoezeniers aan.¹⁷ De Belgische krijgsmacht volgde, doch officialiseerde pas in 1927 (!) de sinds 1914 bestaande protestantse militaire aalmoezeniersdienst. Die was een onderwerp van homerische ideologische discussies over de gewetensvrijheid van militairen.

Ook de aanwezigheid van deserteurs, soms gekoppeld aan andere zedelijkheidsnormen, dronkenschap en andere maatschappelijke problemen bezorgde Nederland kopzorgen. De houding van de bevolking, die aanvankelijk massale hulpbereidheid toonde, werd hierdoor gaandeweg kritischer. Toenemende deprivatie, jaloezie op vluchtelingen en culturele verschillen gingen steeds zwaarder wegen. In 1918 kwam een nieuwe vreemdelingenwet tot stand, met strengere richtlijnen voor toelating en verblijf van buitenlanders. Het regeringsbeleid werd daarna geleidelijk restrictiever tot allen waren teruggekeerd – een geschiedenis die ons veel kan leren over de huidige maatschappelijke discussie rond asielzoekers.

Amerikaanse invloeden

In Londen ontmoette het Amerikaanse echtpaar Ralph (1868-1934) en Edith Norton (1881-1936) Belgische slachtoffers van het IJzerfront. Na de oorlog staken zij het

¹⁶ J.C. Van Bellegem, ‘Uit Harderwijk’, *Christelijk Volksblad* (16.10.1915) 3. (06.11.1915) 3. (04.12.1915) 2-3. (26.02.1916) 1-2. (01.04.1916) 2. (20.05.1916) 2. (15.07.1916) 1-2. (09.12.1916) 3. (03.03.1917), 3. ‘Teruglik op den evangeliearbeid in het Interneeringskamp van Harderwijk en in de verschillende groepen’, *Christelijk Volksblad* (19.07.1917) 3-4. ‘Uit Harderwijk’, *Christelijk Volksblad* (25.12.1915) 2-3.

¹⁷ Koninklijk Besluit nr. 23, 28 augustus 1914.

Kanaal over, wat het begin was van de Belgische Evangelische Zending. Teruggekeerde soldaten organiseerden de evangelisatie en deelden lectuur uit. In de twintigste eeuw werden hierdoor meer dan 100 nieuwe vrij-evangelische gemeenten gesticht en ontstond een opleiding voor evangelisten die met de jaren uitgroeide tot de Evangelische Theologische Faculteit in Heverlee (ETF).¹⁸

Na de Oorlog besloot de Methodist Episcopal Church, South (USA) de wederopbouw van de verwoeste gebieden te ondersteunen. In 1922 – een eerdere poging in 1862 mislukte – stichtte men de Belgische Methodistische Kerk. Gemeenten ontstonden, men opende een hospitaal, een weeshuis, een Protestantse Theologische Faculteit (niet te verwarren met de ETF) en een school. De Methodistische Kerk voegde zich in 1969 bij de Belgische synode.¹⁹

Houding jegens Duitsland

Antwerpen had sinds de negentiende eeuw een Duitse protestantse gemeenschap met een goed georganiseerd verenigingsleven. De ‘Klippen des Nationalismus’ stortten ze echter in een diepe crisis. Toen de ‘Kirchenvorstand’ besloot om op ‘Kaisergeburtstag’ voor de Duitse keizer en niet langer voor koning Albert I te bidden, bleven sommige gemeenteleden weg. De persuasieve *Flamenpolitik* van de predikant om Vlamingen aan Duitse kant te scharen had bovendien averechts effect, waardoor Duits- en Belgischgezinden elkaar confronteerden.

Sommige kerkleden namen ‘aus politischen Gründen’ ontslag. Van 456 families op 1 januari 1914 bleven er op 31 mei 1915 nog 103 over. De vraag rees of de Christuskirche een Duitse gemeente was, of een Duitstalige Belgische. Diende men niet de Belgische synode te verlaten en zich aan te sluiten bij de Preussische Landeskirche? De stap van droom naar daad stootte evenwel op praktische bezwaren en in najaar 1918 had men nog geen concrete stappen ondernomen. Het zou er dus nooit van komen. Na de oorlog diende men het Duits-evangelische

¹⁸ Edith F. Norton, Ralph C. Norton, *Ralph Norton and the Belgian Gospel Mission* (New York 1935).

¹⁹ Patrick Ph. Streiff, *Methodism in Europe: 19th and 20th Century* (Tallinn 2003) 198-199.

leven te Antwerpen, zoals trouwens het protestantse leven in het algemeen, haast van nul af weer op te bouwen.²⁰

Flamenpolitik

Het woord *Flamenpolitik* is gevallen. Het activisme, dat is de collaboratie met de Duitse bezetter als onderdeel van het Vlaamse onafhankelijkheidsstreven, vond ook bij sommige niet-Duitse predikanten een vruchtbare voedingsbodem.²¹ Was het activisme in het Belgische protestantisme geen massabeweging, het was wel gedeeltelijk van confessioneel-protestantse makelij en vormde een cruciaal onderdeel van het oorlogsepos.²² De Nederlandse dominee Jan Derk Domela Nieuwenhuis Nyegaard (1870-1955) uit Gent en de Brusselse domineeszoon Derk Hoek (1887-1926) waren de boegbeelden van de pro-Duitse beweging.²³ Als aanhangers van de voor 1900 populaire Groot- of Pan-Germaanse gedachte beschouwden ze de Dietse oertaal als fundament van eenheid voor het Germaanse volk. Niet enkel Nederland en Vlaanderen hoorden thuis in één cultuurruimte, ook Noorwegen, Zweden en Polen, Finland, Zwitserland en een enkele maal zelfs Groot-Brittanië.²⁴

²⁰ Dick Wursten, *Een Duitse kerk aan de Schelde. De verdwenen Christuskirche en de Duits-protestantse gemeenschappen in Antwerpen* (Antwerpen 2013). Dick Wursten, *Duitse Antwerpenaars, Antwerpse Duitsers? Sporen van een eeuw aanwezigheid (1794-1918)* (Antwerpen 2013).

²¹ 'Activisme' verwijst naar Vlaamse collaboratie met de Duitse bezetter in de Eerste en Tweede Wereldoorlog en in bredere zin naar het Vlaamse onafhankelijkheidsstreven tijdens de wereldoorlogen. Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog* (Leuven 1974).

²² Guy Liagre, 'Verbonden, gedragen, geroepen. Het confessionele protestantisme als Vlaams-Nederlandse cultuurbeweging en kraamkamer voor het Vlaams activisme aan het begin van de Eerste Wereldoorlog', *Eigen Schoon & De Brabander* 96 (2013) 559-595.

²³ Johan Temmerman, *Van actief predikant tot predikant van het activisme: de geschiedenis van J.D. Domela Nieuwenhuis in de Brabantdamgemeente te Gent (1903-1918)* (Brussel 1999). P.J. Meertens, 'Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Jan Derk', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden* 32-41 (1956-1957) met bibliografie.

²⁴ Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden zelfs Wallonië en Noord-Frankrijk als Germaans aangeduid. W. Oberkrone, *Volksgeschichte. Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918-1945* (Göttingen 1993) 203, 206-209.

Domela Nieuwenhuis zette Germaanstaligen en het 'Romaanse volk' (Romaanstaligen) tegen elkaar af en pleite, in een poging de verfransingsdrift tegen te gaan, voor de aanhechting van Vlaanderen bij Nederland. België in twee zichzelf regerende delen splitsen onder dezelfde koning, was de boodschap, met het Nederlands als moedertaal voor het Vlaamse volk. Domela Nieuwenhuis bleek hiervoor bereid tot actieve collaboratie met de Duitse bezetter. Hij hoopte ook Nederland in de Duitse invloedssfeer te betrekken.²⁵ Vanop de kansel vroeg hij in het begin van de oorlog begrip voor de Duitsers:

Zondag 16 augustus preekte ik voor een volle kerk over Jeremia 6:16: 'Vrede, vrede, doch er is geen vrede!' Ik sprak er mijn diepe teleurstelling over uit, dat vele leden der gemeente met zoveel verbittering over Duitse medeleden der gemeente hadden gesproken en hen voor spionnen, omgekochten enz. hadden uitgemaakt. 'Jarenlang hebt ge met diezelfde mensen vriendschappelijk omgegaan, met hen aan hetzelfde avondmaal gezeten, hun kinderen zijn met de uwen gedoopt en aangenomen en nu zóó te spreken! Ik kan het niet begrijpen. Bovendien waren zij gedurende jaren de beste gevers voor de armen der gemeente en die armen waren uitsluitend Vlamingen! De gemeente was onder den indruk, een gezin – Hollanders van afkomst – kwam na dien tijd niet meer in de kerk. Een ander gezin – edele Franschen – bleef ook weg, omdat iemand hun gezegd had, dat ik dien zondag voor den Keizer gepreekt had en ervoor betaald was. Ze geloofden het wel niet, maar wisten niet, wat te denken...²⁶

Of er in zijn Duitse sympathie een 'kalvinistischhollands' ressentiment tegen het katholieke België meespeelde, is een retorische vraag.²⁷ Ja dus. Zijn engagement en geschriften (onder andere het propagandistische vlugschrift *Vlaanderen bevrijd van*

²⁵ Bruno de Wever, 'Groot-Nederland als utopie en mythe', *Bijdragen tot de hedendaagse Geschiedenis* 3 (1997), 163.

²⁶ 'Uit mijn oorlogsdagboek', *De Tijdspiegel* 72 (1915), 220-237, 298-330. Ook afzonderlijk verschenen (Den Haag 1916). Duitse vertaling: *Aus meinem Kriegstagebuch. Uebersetzt und mit einem Vorwort von C.A.E. Wolff von Wülffing* (Haag 1915). Deense vertaling: *Af min Krigsdagbok. Blandt saarede og døende. Autoriseret oversættelse fra Hollandsk* (København 1915).

²⁷ Lode Wils, *Flamenpolitik en aktivisme*, 130.

elken Zuidelijken dwang, Amsterdam 1915) kwamen hem uiteindelijk duur te staan. Het Gentse assisenhof veroordeelde hem in 1921 bij verstek ter dood, iets waarop hij tot aan zijn levenseinde – hij vluchtte naar Nederland en werd predikant in Beetsterzwaag – trots bleef. Hij zette nooit meer voet op Belgische bodem en het archief van de Gentse volkstellingen vermeldt laconiek: ‘vertrokken zonder adres na te laten op 17 oktober 1918’.²⁸

Jonge mannen en vrouwen

In augustus 1915 schreef de protestantse raadgever van koning Albert I, adjudant-generaal H. Jungbluth, een brief. Hij stelde de koning voor de YMCA (Young Men’s Christian Association) in te zetten voor hulp aan Belgische troepen. YMCA had op dat moment al heel wat internationale ervaring, met name voor het werk onder krijgsgevangenen. De koning toonde zich enthousiast en na prospectie onder leiding van de militaire aalmoezenier Pierre Blommaert, opende in juni 1916 het eerste YMCA Foyer voor Belgische militairen. De focus van YMCA lag op mobile kantines, faciliteiten voor recreatiedoeleinden en programma’s voor het morele welzijn van de soldaten. Het was één van de grootste vredevolle verwezenlijkingen in oorlogstijd en 4 tot 5 miljoen soldaten zouden er gebruik van maken, zowel op het westerse, oosterse als zuidelijke front. Ongeveer 13.000 medewerkers kwamen uit de Verenigde Staten en verleenden in het laatste jaar van de oorlog in Frankrijk en België hulp en steun.²⁹

YWCA

In 1919 stichtte Hélène Goblet d’Alviella, geïnspireerd door de Amerikaanse vrouwenhuizen van YWCA in Le Havre (Frankrijk) de YWCA (Young Women’s Christian Association). Ze was de dochter van de eerder genoemde liberale oorlogsminister. Op 1 februari 1919 ontving het ‘executive committee’ van de World YWCA een verzoek om steun en de World YWCA ging onmiddellijk in op

²⁸ Geciteerd in Werkgroep Coupure, *De Coupure in Gent. Scheiding en verbinding* (Gent 2009) 215.

²⁹ Hugues Robert Boudin, *Histoire des Unions Chrétiennes de Jeunes Gens (Y.M.C.A.) en Belgique* (Flavion-Florennes 1983).

haar verzoek. Zo ontstonden 'foyers' en 'hostels' in onder andere Brussel en Antwerpen. Een jaar later, in 1920, opende de YWCA een eerste vakantiehuis voor jonge werkende vrouwen in De Haan aan Zee. Het werd een groot succes en kreeg navolging door andere organisaties.

In 1922 startte YWCA een dienst 'Hulp aan Migranten'. Een sociaal werkster werkte in de Antwerpse haven en hielp vrouwen en kinderen. Ook hier zou de volgende weldbrand echter roet in het eten komen strooien. In 1942 werden, op Duits bevel, alle centra tijdens het duizendjarig nazirijk verplicht tijdelijk te sluiten. Ze zouden pas 3 jaar later weer opengaan. Honderden jonge mensen kwamen via de YWCA met het Evangelie in contact of verdiepten hun engagement in de protestantse en anglikaanse gemeenschap. Voor velen opende deze organisatie via talloze internationale contacten ook de vensters naar de bredere wereld. De YWCA genereerde geëngageerde jonge mensen, bracht koppels bij elkaar en bleek vooral in staat om gedurende de hele twintigste eeuw de geloofwaardigheid van het minderheidsprotestantisme in de samenleving te voeden.³⁰

Tot slot

Uiteenlopende thema's kwamen aan bod. Ook al bevat dit overzicht slechts enkele hoofdlijnen uit de geschiedenis van het Belgische protestantisme tijdens en na de Grote Wereldbrand, toch kunnen we er al een en ander uit concluderen. Ondanks de veelheid aan boeken, tijdschriften en artikels over het Belgische protestantisme tijdens de periode van de Eerste Wereldoorlog, is het laatste woord niet gezegd. Het was immers een historisch complexe en verwarrende periode. Er waren zowel centrifugale als centripetale krachten aan het werk: elementen van protestantse identiteitsvorming en bevestiging en ontbinding. Er waren zowel integrerende (denken we aan alle nieuw gegenereerde initiatieven) als desintegrerende (denken we aan de verscheurdheid van de protestantse gemeenten te Antwerpen en het trauma van het Gentse activisme) invloeden. Ik mag hopen hiervan een breed beeld geschetst te hebben en zowel het integrerende als desintegrerende karakter van de

³⁰ www.belgium.ywca.be (geraadpleegd op 8 april 2014)

Wereldoorlog voor de kleine protestantse gemeenschap in België voor het voetlicht te hebben geplaatst.

Vooraf met betrekking tot de stichting van nieuw kerkgenootschappen, de oprichting van aalmoezeniersdiensten, de zending en het jeugdwerk zagen we de enorme impact van de Grote Wereldbrand. Vermeldenswaard was ook de actieve en unieke rol van protestanten in de politiek en in de humanitaire hulp aan soldaten. Naast de reeds vermelde initiatieven waren er trouwens nog veel andere, zoals de hulp van dominee Peterson aan vluchtelingen in Zuid-Engeland en de protestantse inzet bij de wederopbouw van het land.³¹

Over de collaboratie met de Duitse bezetter zelf is het niet duidelijk welke houding de protestantse gemeenschap in het algemeen innam. Voor een precies antwoord op die vraag is diepgravend bronnenonderzoek nodig. Homiletische studies van oorlogsprediken – die bijvoorbeeld voor Frankrijk wel bestaan – en systematische analyse van tijdschriften (zoals ik het zelf reeds heb gedaan voor *Le Semeur*) en boeken ontbreken vooralsnog in België. Ook verder prosopografisch onderzoek en netwerkanalyse, bijvoorbeeld in middens van de Vlaamse Beweging en het genootschapsleven, is nodig. Ik hoop dat dit overzicht daartoe een bijdrage kan leveren. Het epos van de Eerste Wereldoorlog mag niemand onberoerd laten. Het is een belangrijk onderdeel in een wereldomspannend proces van herinnering van het verleden, als enige valabele brug naar de toekomst.

Guy Liagre (1957). Dr. theol. Predikant en voormalig voorzitter van de Verenigde Protestantse Kerk in België. Voormalig Secretaris-Generaal van de Conferentie van Europese Kerken (CEC-KEK). Predikant van de Eglise Réformée du Canton de Vaud (EERV).

³¹ Hugues Robert Boudin, *Pastorat, Consulat et Espionnage: la vie insolite d'Adolphe Frédéric Peterson* (Brussel 2002) . *L'ouvrage de Joséphine Meyhoffer-de Felice 1914-1917. Edition de son journal commentée par le dr. H.R.Boudin* (Brussel 2009).